

Medierad kulturforskning

Texten – kod och innebörd

ROGER JACOBSSON, fil.lic. i etnologi vid institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. Även verksam som forskare och lärare vid avd. för bok- och bibliotekshistoria, institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet. Har utgivit ett flertal arbeten inom det bokhistoriska fältet, senast På bokhistoriskt vis: Ouvertyr & utblickar (Carlssons, 1998). Redaktör för Kulturella Perspektiv.

Att se bokhistoria som den historiska *basen* (och en samlade term) för medie- och kommunikationsstudier tycks allt fler kunna skriva under på. Det är faktiskt befogat att nu hellre beskriva bokhistoria mer som ett *forskningsfält*, än som ett ämne. Vi skulle även kunna vidga perspektivet och tala om "bokhistorisk kulturforskning".

Det är fortfarande de teckenbärande föremålen som står i fokus – det är vanligen dessa som är utgångspunkten. Men man ställer nu nya frågor till källmaterialet, och bokens roll som ett kraftfullt kommunikationsmedel sätts på ett självklart sätt in i sociala, kulturella och politiska sammanhang. Det tvär- eller mångvetenskapliga anslaget är tydligt. Man kan nu mer övergripande tala om en informationens och kommunikationens historia, där problemformuleringarna bl.a. fokuseras kring frågor om *hur* och *vad* vi kommunicerar, och om *vilka* hjälpmedel vi tar till. Låt mig i det följande belysa några av forskningsperspektiven.

I all slags kommunikation, och den vi talar om här, ingår ett skapande och ett utbyte av innebörder. Det människor vill förmedla uttrycks i tecken eller koder. Kommunikationsstudier handlar till stor del om hur man forskar och handskas med dessa begrepp.

Sätten att både kommunicera och konsumera dessa innebörder är många. Det kommunikations- eller informationssystem vi känner bäst är antagligen *texten*, till denna kan nog de flesta förhålla sig på ett eller annat sätt. Till skillnad från talet, vars gränser är dess hörbarhet – det kan inte (om vi här bortser från inspelningar och radiosändningar) nå längre än till den situation där det produceras – har texten en annan räckvidd. Texten har också en annan tidsrytm; den lever vidare (överlever), förs över

i nya informationssystem på helt egna villkor.

I den kontinentala diskussionen rörande medieforskning har semiotiken spelat en stor roll med framträdande namn som Roland Barthes, Umberto Eco, Jacques Derrida, Paul Ricoeur och andra. Man har studerat kultur som kommunikation. I huvudsak har man inom semiotiken behandlat gamla medier som den tryckta boken och bilden (målningen),¹ på senare tid även nygamla medier som filmen och fotografiet. Konstvetaren Anders Marner har sålunda nyligen i en uppmärksam avhandling, *Burkkänslan* (1999) med semiotisk metod "läst" sig igenom Christer Strömholm fotografiska bilder. Semiotiken som kommunikationsforskning rymmer teoribildningar som har visat sig vara användbar för stora delar av den humanistiskt orienterade medieforskningen; bl.a. inom Cultural Studies som tankemodell för att studera mångtydigheten i de populära kulturyttringarna.²

Det som kännetecknar den skrivna texten är, menar Jacques Derrida utifrån poststrukturalistiska utgångspunkter, just detta att den kan frigöra sig från sitt ursprungliga sammanhang; den blir reprinterbar i ständigt nya uppsättningar och med nya förutsättningar. Någon helt tydlig gräns mellan tal och skrift kan man inte dra, men Derrida vill ändå hävda att det är skriften, inte talet, som är språkets primära uttryck. Han menar att såväl tal som skrift är inskriptioner eller tecken, i det första fallet i en fonetisk materia, i det senare fallet i ett grafiskt dokument.³ Hos Paul Ricoeur däremot finner vi en tydlig distinktion mellan språket som levande tal och skriven text. I polemik mot strukturalismen som studerar tecknen i ett slutet språkssystem talar han hellre om språket som diskurs: "Språket talar inte, men

det gör människor". Denna distinktionen mellan språket som levande tal och skriven text spelar en avgörande roll för honom, och den språkliga fixeringen i en text ses som en distansering från författarens ursprungliga intentioner. Texten får härigenom en autonomi eller självständighet som det levande talet saknar.⁴

Även Marshall McLuhan sällar sig till denna diskussion med sitt numera bevingade uttryck "Mediet är budskapet" i sin bok *Understanding Media – The Extensions of Man* (1964). Detta påstående kan tyckas paradoxalt, men innebörden kan tolkas så att innehållet i varje medium i själva verket är ett annat medium. Så uppfattat utgör talspråket innehållet i skriften, de tryckta mediernas innehåll är således det tryckta ordet. Vidare skulle sålunda filmens innehåll vara manuskriptet. McLuhans tes tycks, med hans egen beskrivning som underlag, implicera att medieutvecklingen kan ses som en gradvis utveckling av människans sinnen – medier fyllda med innebörder. För övrigt bör nämnas att många av McLuhans medie- och kulturanalytiska arbeten i flera avseenden föregriper den forskning som nu bedrivs inom Cultural Studies.⁵

Med texten materialiseras således språket. Går det då att se text som materialiserade ting i sig, har bokstaven förvandlats till hårdvara, materiella objekt, ett slags spår skapat av den författare eller förmedlare som styr pennan?

Olika former av teknologi har alltid varit involverade i arbetsprocessen kring textprodukter – skriften går inte att skilja från dess tillhörande teknologi. Det är angeläget att inse dessa *materiella* aspekter när det gäller textproduktion. Möjligen kan man säga att detta har varit ett försummat perspektiv inom kulturvetenskaperna där man på många håll under de

senaste decennierna varit minst lika intresserade av vad som stått att läsa mellan raderna, som på dem.

Kan man då säga att texten för ett eget liv, påverkar rent av skrivdonet upplevelsen av den? Thomas Fechner-Smarsly, litteraturvetare från Greifsvald (som bl.a. introducerat de tyska medieteorikerna Friedrich Kittler och Vilém Flusser på svenska), menar att själva det motstånd som en gammal Underwood eller en raspande reservoarpenna kunde innebära, kan ha påverkat författarens tänkande. Vad detta i sin tur inneburit för överförandet av tankar till bokstäver, ord, meningar, själva skriften, har vi ännu inget svar på. Men, som Fechner-Smarsly mycket riktigt påpekar, utan denna materiella aspekt skulle det över huvud taget inte finnas någon text.⁶

Följdfrågan är sedan: hur berörs man av en text? Texten skapas av författaren, men det är till sist läsaren som ger texten dess innebörd. De tankar denne tar till sig är inte författarens, utan textens. Faktum är att du som läsare inte vet om det är den författares tankar vars text du läst, tankarna kan mycket väl ha sitt upphov hos en helt annan tänkare.

Ändå handlar läsandet inte om att fabulera fritt, texten formar också de innebörder den ger upphov till. I skrift har ord blivit till ord (spår) efter en författare som inte längre är närvarande. Det handlar i flera avseenden om ett väsentligt utvidgat kommunikationsbegrepp, eller för att tala med Vilém Flusser: "[...] att 'informera' innebär att ändra något medelst former. Skönheten hos det som framställts av människor är endast den ena sidan av hennes avsikt; den andra är den förändring, den information som det framställda utgör i världen."⁷

Grundläggande här är uppfattningen

att informationen kan lagras i någon form. Här närmar sig Flusser Marshall McLuhan vars medieuppfattning även omfattas av så disparata informationskanaler som t.ex. ljus, gator, järnvägsspår och andra samfärdsleder.

Friedrich Kittler, professor i mediernas estetik och historia vid Humboldtuniversitetet i Berlin, har vridit en smula på dessa perspektiv. I Foucaults efterföljd, menar Kittler (under det att han förbinder diskursteori à la Foucault med mediehistoria) att det är först med vår tids medier, den digitala informations- och kommunikationsapparaten, som gamla medier görs synliga just som medier. Han har lagt fram sina teser i en epokgörande studie, *Aufschreibsysteme 1800/1900* (1985; ny utv. uppl. 1995), där han behandlar texters status som lagrings- och överföringsmodeller. Goethe och Nietzsche får tjäna som klassiska exempel eftersom deras texter som "nedskrivningssystem" (eller "uppskrivningssystem") leder vidare till en aldrig sinande produktion av andra, nya, sekundära texter i nya medier.⁸

Kittler tycker sig se ett system där litterära, filosofiska, pedagogiska och inte minst estetiska praktiker inordnas i ett informationssystem, i direkt tjänst hos samtidens moderna maktapparat. Det handlar om att se hur information och kunskap inhämtades och lagrades, hur överföringen till nya medier gick till och att förstå hur produktionen fungerade. Här är Kittler, till skillnad från Flusser, smalare än McLuhan, som medier räknar han endast tekniker som i någon form har som uppgift att lagra, bearbeta och vidarebefordra text.⁹

Genom att förskjuta perspektivet blir det möjligt att få syn på det förflutna och därmed också få insikter i äldre tiders nedskrivningssystem; samtidigt ger kun-

skapen om händelser och mänskliga strävanden på den historiska scenen oss möjligheter att också göra iakttagelser och föra ett samtal kring samtidens nätverk och kommunikationssystem. Detta är en dialog som bör föras fortlöpande, i förlängningen handlar det nämligen om hur frågor om makt, genus och kultur skall hanteras i framtiden.

Dagens digitala, elektroniska bruk av ettor och nollor som informationsgrund har, tycks det, drastiskt förändrat förutsättningarna för texten som bärande medium. Det globala flödet av information tenderar att flyta samman i ett slags globalt hav – ett världsomspännande flöde av tecken som sociologen Manuel Castells i boken *Informationsåldern, 1: Nätverkssamhällets framväxt* (1999) har kallat "super-text".

Med de audiovisuella medierna har upplevelsen, innebörden, känslan, fått en annan betydelse; det har skapats ett nytt mer eller mindre oöverskådligt utrymme, vars verkningar ännu inte kan överblickas. Omkring 1800 var det de ritstift som t.ex. Goethe och hans samtida använde som stod för spetsteknologin. Författaren framträdde, som Fechner-Smarsly påpekar, inte som historisk person utan som diskursiv formation, eller om man så vill, som "nedskrivningssystem".¹⁰ Vid skiftet 1900 var det nya medier som filmen, grammfonen, telefonen och skrivmaskinen som bröt igenom och välte det rådande nedskrivningssystemet på ända. Vid övergången till 2000 är det cyberrymden som till stor del övertagit rollen som dominerande medium.

Hur förhåller sig dessa teoretiska ansatser till skrivandet av en "textens eller kommunikationens arkeologi"?¹¹ Både Flusser och Kittler har på ett uppfordrande sätt penetrerat vårt förhållande

till texten och medierna och ställt frågorna på sin spets. Är vi produkter av ett redan överspelat nedskrivningssystem? Är skriften på väg att marginaliseras som medium på bekostnad av de nya audiovisuella teknikerna? Har skrivandet och läsandet, grundbultarna för den kulturella och intellektuella identiteten, spelat ut sin roll, eller ser vi inte vad det är som reflekteras av dagens nedskrivningssystem? Flertalet av dessa frågor låter sig inte besvaras här, men bör finnas med i en fortsatt diskussion inom det bokhistoriska forskningsfältet.

NOTER

- ¹ Göran Sonesson, "Livsvärldens mediering: Kommunikation i en kultursemiotisk ram", i Claes-Göran Holmberg & Jan Svensson, (red.), *Medietexter och medietolkningar: Läsningar av massmediala texter*, Nora 1995, s. 40f.
- ² Thomas Johansson & Fredrik Miegel, *Kultursociologi*, Lund 1996, s. 113.
- ³ Johansson & Miegel, 1996, s. 133f ; se även Mats Rosengren, "Den tänkande texten", i *Res Publica*, 39, 1999, s. 6.
- ⁴ Bengt Kristensson, "Paul Ricoeur i tolkningarnas konflikt", i *Res Publica*, 9, 1987, s. 57f.
- ⁵ Se Marshall McLuhans arbeten *Gutenberg-Galaxen: Den typografiska människans uppkomst*, Stockholm 1969, samt *Understanding Media: The Extensions of Man*, London 1997 (1964); se även Ulf Peder Hård af Segerstad, "Dags för 'rena rama 1900-talet'", i *Dagens Nyheter*, 19 januari, 2000.
- ⁶ Thomas Fechner-Smarsly, "Skrift-bild-apparat: Om Friedrich Kittlers och Vilém Flussers medieteorier", i *Res Publica*, 39, 1999, s. 45.
- ⁷ Vilém Flussers citat är ur hans arbete *Kommunikologie*, Mannheim 1996, här citerat efter Thomas Fechner Smarsly, 1999, s. 57.
- ⁸ Fechner Smarsly, 1999, s. 48.
- ⁹ Fechner Smarsly, 1999, s. 49f.
- ¹⁰ Fechner Smarsly, 1999, s. 48.
- ¹¹ Friedrich Kittler talar om teoretiska ansatser i Foucaults mening, Fechner Smarsly, 1999, s. 49.

LITTERATUR

- Castells, Manuel, 1999. *Informationsåldern, 1: Nätverkssamhällets framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Fechner-Smarsly, Thomas, 1999. "Skrift-bildapparat: Om Friedrich Kittlers och Vilém Flaussers medieteorier." I: *Res Publica*, 39, 1999, s. 43-62.
- Flusser, Vilém, 1997. *Medienkultur*. Frankfurt am Main: Fisher Taschenbuch Verlag.
- Johansson, Thomas & Miegel, Fredrik, 1996. *Kultursociologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Kittler, Friedrich, A., 1995 (1985). *Aufschreibsysteme 1800/1900*, Berlin: Wilhelm Flink Verlag.
- Kittler, Friedrich, A., 1997. *Literature, Media, Information Systems: Essays*. Amsterdam: Overseas Publishers Association.
- Kristensson, Bengt, 1987. "Paul Ricoeur i tolkningsarnas konflikt." I: *Res Publica*, 9, 1987, s. 37-66.
- Marner, Anders, 1999. *Burkkänslan: Surrealism i Christer Strömsholms fotografi, en undersökning med semiotisk metod*. Umeå: Institutionen för konstvetenskap.
- McLuhan, Marshall, 1969. *Gutenberg-Galaxen: Den typografiska människans uppkomst*. Stockholm: PAN/Norstedts.
- McLuhan, Marshall, 1997 (1964). *Understanding Media: The Exstansions of Man*. London: Routledge.
- Rosengren, Mats, 1999. "Den tänkande texten." I: *Res Publica*, 39, 1999, s. 5-16.
- Sonesson, Göran, 1995. "Livsvärldens mediering: Kommunikation i en kultursemiotisk ram." I: Holmberg, Claes-Göran & Svensson, Jan (red.), *Medietexter och medietolkningar: Läsningar av massmediala texter*. Nora: Nya Doxa, s. 33-78.

SUMMARY

Media and Cultural Studies

This article attempts to discuss some aspects of media culture on the basis of book history as a field of research. Focus lies on the *text* and concerns some semiotical questions.